

KNJIŽNICE KOT DEJAVNIK OBLIKOVANJA JAVNOSTI: POGLED SODOBNIH TEORIJ*

Andrej Pinter

Oddano: 18.09.2002 – Sprejeto: 14.11.2002

Originalni znanstveni članek

UDC 02 : 32.019.5

Izvleček

Knjižnice so že po naravi svojih dejavnosti in svojega poslanstva ter zaradi dejstva, da so zavezane izpolnjevanju javnega interesa, pomemben del javnega življenja. To vlogo so zelo uspešno odigrale v preteklosti, toda dilema, ki se kaže v sodobnem času, je, v kolikšni meri zmorejo prispevati k pozornosti sodobne javnosti. Ali iz obratnega zornega kota: kakšno vlogo pripisujejo sodobne teorije javnosti knjižnicam in na kakšen način modelirajo njihov prispevek k delovanju javnosti. Pričujoče besedilo v tem smislu postavlja razmeroma širok teoretski okvir za premislek o tem, kaj je javnost, kaj je javno in v kakšnem pomenu so knjižnice del svojih lastnih javnosti. Eden osnovnih namenov besedila je pokazati, da odgovora na praktične dileme ni mogoče podati, če ne izhajamo iz teoretskih izhodišč in spoznanj o javnosti. Ta izhodišča je mogoče strniti v vprašanje o tem, kakšno vlogo ima knjižnica pri vzpostavljanju in delovanju javnosti? Čeprav se morda danes zdi, da predvsem knjižnice iščejo svoje javnosti, je mnogo bolj pomembno opozoriti na dejstvo, da so sodobne javnosti še celo bolj odvisne od knjižnic kot dinamičnih informacijskih središč. Med obema obstaja odnos popolne vzajemnosti. Podobno kot knjižnice potrebujejo javnost, ki bi bila čim bolj dejavna, raziskujoča in zgovorna, tudi javnost potrebuje čim bolj urejeno, dostopno, organizirano in poučno knjižnico.

Ključne besede: javnost, knjižnice, informacije, skupni interes, množični mediji

* *Prispevek je nastal na povabilo organizatorjev letošnjega posveta ZBDS Knjižnice in javnost (14.–16. oktober 2002), kjer je bil tudi prvič predstavljen v obliki referata. Ker tema ni primerna le za jubilejno 55. obletnico društva, pač pa ima v sodobni družbi še mnogo globlji in trajnejši pomen, je ponovna objava (dopolnjenega) prispevka priložnost za nadaljevanje na Bledu začete razprave.*

Abstract

Due to the nature of their services and pursuit of public interest, libraries have always been an important segment of public life. They have performed such a role in the past quite remarkably, but the question is to what extent are they able to contribute to the formation of attention which one should like to observe in the contemporary public? Or from another angle, the question is – what is the role that contemporary theories of the public attribute to libraries; how do they model the contribution that libraries may have in the formation and activity of the public. In this respect, the paper sets up a broader theoretical perspective in which it addresses issues about what or where is the public, what is the public as a social category, and to what extent can libraries themselves be seen as parts of their own public(s). One of the main aims of this paper is to show that any practical dilemma will remain unsolved if it is not regarded within a wider perspective “ajared” by the theories of the public. One could summarize this aim with the following question: what role does the library play in the formation and operation of the public? Although it may seem that in the present context it is primarily the libraries who are in search of their public, it is far more important to recognize, however, that the contemporary public is even more dependent on libraries as dynamic information centers. There exists a complex and mutual relation of interdependence between libraries and the public. Similarly as libraries need a public that is active, investigative and vocal, also the public requires a library that is as systematic, accessible, organized and instructive as possible.

Key words: public, libraries, information, common interest, mass media

1 Uvod

Odnos med knjižnico in javnostjo, če vzamemo teoretsko razumevanje slednjega pojma, odpira zanimivo vprašanje o razmerjih med družbenimi akterji, neposredno pa se dotika tudi samorefleksivnega procesa knjižnic kot prepoznavnih družbenih institucij, ki se danes zaradi razmaha informacijske in komunikacijske tehnologije, zaradi sprememb v pojmovanju znanja in izobraževanja ter številnih drugih dejavnikov srečujejo z novimi izzivi. Razprava o tej temi zahteva postavitev nekoliko širšega analitičnega pogleda, pri čemer kaže upoštevati značilnosti sodobne družbe, da bi bilo mogoče vprašanja, ki jih implicira naslov, učinkovito razčleniti. Ne gre namreč samo za ožjo – imenujmo jo praktično – dilemo o tem, kako naj si knjižnice poiščejo svoje javnosti, temveč za širša in kompleksnejša vprašanja, ki jih že po tradiciji obravnavajo v pojasnjevanje družbenih razmer vpete teorije javnosti.

Sodobno družbo, naj jo gledamo v ožjem okviru nacionalne države ali tudi v kar najširšem, globalnem kontekstu, je smiselno opisati kot družbo nenehnih sprememb, v kateri prevladujejo dinamični odnosi, minljive vrednosti, transformativni naboj komunikacijskih in informacijskih procesov ter izrazito ciljna naravnost družbenih akterjev. Pomembna posledica takšnih razmer je nepregledna množica priložnosti in izbir, s pomočjo katerih lahko posamezniki, skupine ali institucije opredeljujejo svoje družbene vloge oz. s katerimi si neposredno oblikujejo svoje lastno, prepoznavno mesto v kompleksnosti obstoječih danosti (Habermas, 1996). Konkretno to pomeni, da sodobna družba bogato nagrajuje prizadevanja, da bi ugotovili, ali so naša pojmovanja v zvezi z relevantnimi vprašanji, ki se nanašajo na vsakdanje izkustvo, ustrežna, v kolikšni meri so še veljavna in ali še omogočajo tvoren, nagrajujoč razvoj. Kot je znano iz empiričnih raziskav o mnenjskih procesih, posamezniki nenehno opazujemo svoje okolje in poskušamo izluščiti pomene iz pojavov, ki jih odstiramo (npr. Shamir in Shamir, 2000). Enako kot je ta proces pomemben za posameznika, je ključen tudi z vidika institucionalnih družbenih akterjev, kjer pa je, specifično, povezan z dodatno odgovornostjo, ki jo nalaga izvajanje organiziranih procesov; od tovrstnih ocen so namreč odvisna izhodišča, na podlagi katerih je mogoče izgrajevati družbene odnose in opredeljevati konkretne družbene vloge. V tem smislu je dilema o tem, kako opredeliti javnost ali druge družbene skupine, s katerimi (naj) se povezuje vsaka konkretna družbena institucija, izjemno pomembna.

Knjižnice kot institucije z bogato tradicijo in prepoznavnim poslanstvom, prav tako pa tudi bibliotekarska znanost, si v tem trenutku postavljajo sorodna vprašanja, in sicer, kako posamezne družbene skupine (ali javnost) prepoznati in pritegniti, na kakšen način ohraniti čim bolj pristen stik z njimi, kako jih čim bolj vključiti v obstoječe dejavnosti in storitve, kako se jim približati. Toda tovrstna strateška vprašanja o praktičnem delovanju institucij ne dajejo celovite slike, če ne vključujejo tudi temeljitega premisleka o tem, kaj je javnost, kaj je sploh javno, na kakšen način je javnost odvisna od knjižnic, v kolikšni meri so knjižnice same del javnosti itd.. Eden osnovnih namenov pričujočega besedila je zato pokazati, da odgovora na praktične dileme ni mogoče podati, če ne izhajamo iz teoretskih izhodišč in spoznanj, ki jih ponujajo teorije javnosti. Za potrebe pričujoče razprave je mogoče ta izhodišča strniti v vprašanje o tem, *kakšno vlogo ima knjižnica pri vzpostavljanju in obstoju javnosti?*

Takšna zastavitev neizogibno usmerja razmislek v natančnejšo analizo sodobnih pojmovanj javnega in javnosti in terja natančno opredelitev osnovnih pojmov, čemur je namenjen prvi del prispevka. Obenem si velja natančno pogledati, na kakšen način oziroma s kakšnim učinkom so knjižnice ter druga sorodna informacijska središča, kot recimo čitalnice in bralna društva, uresničevale svojo ključno vlogo pri zgodovinskem vzponu javnosti. Knjižnice so bile bistven člen v nizu ključnih institucij, ki so javnosti omogočile, da se je prepoznala, da je doumela svoje zmožnosti in potencialne. Pričujoče besedilo predstavlja te bogate

izkušnje v kontekst sodobne, informacijske družbe, ki enako kot potrebuje kvalitetne knjižnice, hlepi po aktivni in informirani javnosti. Čeprav se morda v teh razmerah zdi, da predvsem knjižnice iščejo svoje javnosti, je mnogo pomembnejše dejstvo, da je sodobna javnost vse bolj in vse intenzivneje odvisna od knjižnic kot dinamičnih informacijskih središč.

2 Pomenske razsežnosti javnosti

Ko govorimo o javnosti, imamo lahko v mislih več različnih pomenov (npr. Splichal, 1997; Arendt, 1994; Habermas, 1989)¹. V najbolj vsakdanjem smislu je lahko javnost (1) *specifična značilnost* predmeta, pojava ali tudi dejavnosti, ki to značilnost pridobijo bodisi z izstopom iz območja skritosti, zasebne zastrtosti, ali s svojo generično vidnostjo oz. dostopnostjo večjemu številu ljudi. V tem pomenu je »javno tisto, kar lahko vsakdo vidi, kar je vsakomur ali vsaj mnogim dostopno, kar se dogaja pred očmi državljanov, opazovalcev (bralcev, poslušalcev, gledalcev) in kupcev« (Splichal, 1997, str. 32-33). Javno je lahko zato oznaka tudi za specifičen značaj predmeta, o katerem govorimo, kot recimo, ko govorimo o javnem interesu, javnih osebnostih, javnih zavodih itd. V sodobni družbi takšen značaj najpogosteje podeljujejo vse oblike množičnega komuniciranja, še posebej televizija, tisk in v zadnjem času tudi preprosto dostopna računalniška omrežja, recimo internet. Dogodek, ki ga vidimo na ekranu, ima nek poseben značaj, ker se dejansko odvija pred očmi vseh, ne glede na to, kakšno povezavo utegnejo gledalci imeti z dogodkom samim. Seja kakšnega pomembnega državnega organa, ki jo gledalcem prinesejo televizijske kamere, postane zaradi televizijskega prenosa *javna*, ker lahko vsi spremljajo, o čem teče razprava, kakšni so argumenti ter kakšne so sklepne ugotovitve. Razpis za delovna mesta, ki ga lahko najdemo na straneh dnevnega časopisa, je *javni*, ker ga lahko kdorkoli prebere, presodi in se morda nanj tudi prijavi.

Ta osnovni pomen javnega kot značaja kakšne dejavnosti, predmeta ali pojava je mogoče nadgraditi z navezavo na pojem občega in ga s tem v pomembni meri zaostri, še zlasti ko gre za pojave, ki so usmerjeni k nedoločljivi množini. Takšen premislek izstopa ravno v primeru objavljenega gradiva, bistven pa je tudi za določanje tipičnega družbenega značaja posameznih institucij; kolikor zadeva tudi družbeni značaj knjižnic, je pomen javnega, ki izhaja iz občosti, izjemno dragocen tudi za nadaljevanje razprave o naslovnem vprašanju. Toda če se najprej vrnemo k prvemu primeru, namreč k objavljenemu gradivu (razpis, potek

¹ Takšna raznovrstna pomenska razsežja so posebnost slovenskega jezika, ki praktično z istim izrazom zajame različne vsebine, čeprav zanje obstajajo v drugih indoevropskih jezikih ločena poimenovanja (gl. Splichal, 1997; Kalin-Golob, 1998).

seje, obvestilo), velja ugotovitev, da ima takšno gradivo značaj javnega tako v smislu vsem dostopnega kot tudi zato, ker je vsebina namenjena komurkoli in obenem nikomur posebej; dobro ali slabo, ki ga prinaša takšno gradivo, se razen v posebnih primerih vzpostavlja za vse skupaj ali za nikogar posebej. Tipičen primer, ki ga teoretiki navajajo ob takšnem pomenu javnega, je politična oblast v nacionalni državi (Matteucci, 1999); oblast je javna zato, ker naj bi skrbela za dobro vseh, pri tem pa naj ne bi nikogar obravnavala po kakšnih posebnih merilih, temveč le v skladu s predstavami o tem, kar je koristno vsem; oblast se vzpostavlja z opredelitvijo tega, kar je *res publica*.

Zelo pogosto govorimo o javnosti kot (2) o nekem širšem družbenem področju, kjer se odvijajo aktivnosti, ki so obče dostopne, splošne, vidne in ki so pomembne za vse ali vsaj za večino državljanov. Javnost ali javna sfera je v tem smislu izjemno produktiven, vendar tudi problematičen konstrukt, ki se umešča med druga področja družbenega življenja, zlasti med področje zasebnega in pa področje izključne pristojnosti oblasti (Habermas, 1989). Zaradi te posredniške vloge je mogoče reči, da na *področju* javnega ne veljajo nujno pravne omejitve, ki usmerjajo delovanje v sferi oblasti. Prav tako ni mogoče logike in strukture transakcij, ki so značilne za področje javnega, pojasniti s pomočjo ekonomskih zakonitosti, ki jih tradicionalno opredeljujemo kot zasebni sektor. Javna sfera generira lastna pravila in načela delovanja. Že Rousseau in Locke sta denimo govorila o zakonu javnega mnenja, ki se razlikuje od vseh ostalih zakonskih okvirov, ki jih družba sprejema in uveljavlja. Za Rousseauja je bil ob političnih, državljanskih in kazenskih zakonih, zakon javnega mnenja celo najpomembnejši (Rousseau, 2001, str. 54-56).

Zakonitosti, ki se samodejno in z vzajemnim komuniciranjem oblikujejo v sodobni javni sferi, so po mnenju večine teoretikov (Habermas, 1996; Bohman, 1996; Elster, 1998) ukrojene glede na normativne predstave racionalnega, argumentiranega razpravljanja, ki poteka na podlagi preverljivih mnenj in razlogov; racionalno razpravljanje je pravzaprav tipičen – čeprav težko uresničljiv – in obči ideal javne sfere, ki odlično služi kot vodilo oziroma kot nabor vsebinskih smernic za prepoznavanje legitimnega in tvornega govora v javnem. Vsakršno delovanje na področju javnega je v tem smislu prežeto z izražanjem mnenj ter z njimi povezanimi interesi posameznikov. Kot poudarja Splichal (1997), je mogoče javno sfero zaradi njene izrecne povezanosti z mnenjem dejansko ponazoriti kot nekakšen »mnenjski trg« (Splichal, 1997, str. 37), na katerem tekmovanje argumentov opravlja podobno funkcijo kot tekmovanje med ponudniki dobrin in storitev v ekonomskem podsistemu družbe.

V klasičnih predstavah o javnosti v pomenu vsem dostopnega družbenega področja je vsebina, s katero je to področje zapolnjeno, vezana predvsem na politična vprašanja. Tako zasnovano področje javnega najdemo pravzaprav že v antični Grčiji, kjer je bilo zasebno ločeno od javnega predvsem glede na merila vzvišen-

ega, slavnega in večnega; medtem ko je zasebno vključevalo pridobitne dejavnosti, gospodinjstvo, fizično delo, je bilo javno predvsem lokus politične skupnosti, h kateri so bili pripoznani polnopravni in svobodni državljani (oz. meščani), ne pa tudi tujci in sužnji (Arendt, 1994). V kasnejših (evropskih) pojmovanjih je javna sfera pomenila lokus kritičnega delovanja in ne toliko participacije v pomenu sooblikovanja politik, kakor je bilo značilno za grški model demokracije. Obravnava političnih vsebin v javni sferi je z vzponom razsvetljenstva predstavljala predvsem udeležanje načela publicitete, s katerim je bilo mogoče tajno in nedostopno delovanje državnih oblasti postaviti pred oči vseh in s tem na oder javne kritike ter argumentirane presoje. Javna sfera v klasičnem smislu govori o možnostih izražanja mnenj o delovanju političnih (ali tudi ekonomskih) akterjev, ki vseeno nima negativnih posledic za tiste, ki takšna mnenja javno izrazijo, po drugi strani pa pojasnjuje, kako se o njihovi vsebini sprožijo nadaljnje razprave in konkretna politična dejanja.

S sodobnimi pojavi politične zasičenosti, indiferentnosti in apatije (Arendt, 1994; Capella in Jamieson, 1999; Friedman, 1998; Habermas, 1989), se je pomembno preoblikovalo tudi področje, ki je modernim družbam predstavljalo lokus politične angažiranosti in sodelovanja. Ko danes govorimo o javni sferi, mislimo predvsem na povezavo med vidnostjo in množičnimi pojavi, ki nimajo formalno političnega značaja, zlasti množično kulturo, potrošnjo, oblikami zabave in razvedrila ter oblikovanjem osebnih identitet (Luthar, 1998). Javni prostor tako ni več dragocen in izjemen zaradi spontanega oblikovanja odzivov na aktualna politična dogajanja ali zaradi soobstoja obilice različnih mnenj, raznorodnih pogledov, posamičnih interesov, iz katerih nenehno vznika skupna politična volja, prelita v odločitve predstavnikov oblasti, temveč postaja konstitutiven za družbeno oblikovanje smernic potrošnje, identitetnih izbir in družabnega življenja.

Obstaja tudi še tretji, teoretsko morda najbolj vznemirljiv, obenem pa empirično izjemno izmuzljiv pomen javnosti kot (3) specifične družbene kategorije oziroma skupine posameznikov. Javnost kot družbeno kategorijo je izjemno težko empirično smiselno opredeliti, še težje jo je v empiričnem svetu prepoznati v vseh njenih razsežnostih in kompleksnih komunikacijskih strukturah. O problematičnosti tega pojma priča obsežna literatura, ki ne ponuja enotne, s konsenzom sprejete opredelitve, pač pa se tega vprašanja loteva skupaj s celim nizom zgodovinsko pogojenih, okoljsko specifičnih in problemsko določujočih vidikov (Arendt, 1994; Blumer, 1948; Dewey, 1999; Peters, 1995; Splichal, 1997; Tönnies, 1997; Wilson, 1975; Zolo, 1992). Na tem mestu vseh različnih teorij in pojmovanj javnosti kot socialne kategorije ni mogoče predstaviti, smiselno pa je opozoriti na nekatera njihova tematska stičišča.

V antičnem svetu, kjer je bilo logistično izvedljivo zbrati prebivalce mestnih držav na istem mestu, ko je šlo za skupno odločanje ali presojanje zadev, ki so

bile v interesu vseh, so javnost kot politično telo predstavljali vsi, ki so bili fizično prisotni na kakšnem javnem prostoru (Arendt, 1994). Ko danes opazujemo skupino fizično prisotnih ljudi, ki se z dviganjem rok ali vzkliki odzivajo na predmete skupne pozornosti, redko pomislimo na javnost – prej bi takšno združbo poimenovali gledalci, občinstvo ali preprosto množica. Še več, fizična prisotnost posameznikov se zdi danes v popolni opreki s predstavo o tem, kdo oziroma kaj je javnost v pomenu socialne kategorije. Če denimo razmišljamo o novih komunikacijskih tehnologijah ali tudi o drugih množičnih medijih, je jasno, da se vsaka misel o javnosti nujno oblikuje v odnosu do fizično razpršenih, nepovezanih, prostorsko osvobojenih posameznikov, ki jih družijo oz. povezuje prej tok idej in komunikacijskih dejanj, kot pa fizična ali geografska bližina. V začetku 20. stoletja je takšno pojmovanje javnosti predstavil že nemški sociolog, Ferdinand Tönnies (1999), in sicer je racionalno in informirano javnost, ki se ukvarja s političnimi vprašanji, izenačil z velikim občinstvom razpršenih posameznikov, ki vsak s svojimi očmi, lastnimi interesi in s svojim vrednostnim sistemom spremljajo aktualno dogajanje. Zanimivo je omeniti, da takšna razpršena družbena struktura zagotavlja bistveno boljše pogoje za enakopravno sodelovanje in obenem tudi večjo preudarnost presojanja, kot to velja za fizično določeno in prostorsko omejeno skupino ljudi, v kateri se ves čas odvijajo subtilni socialno-psihološki procesi, ki nimajo veliko skupnega s trezno presojo izpostavljenih zadev, pač pa pogosto predvsem s posnemanjem, množično okužbo, normativnim vplivom in družbenim nadzorom (gl. Tarde, 2001; Ross, 2001).

Bistven poudarek sodobnih pojmovanj javnosti, ki ne predpostavlja fizične prisotnosti in je bližje racionalistični teoretski usmeritvi, je predvsem na predmetu skupne pozornosti. Gre namreč za sporno vprašanje, dilemo ali problem, ki ga ni mogoče rešiti z delovanjem v družbeni izoliranosti. Neki drugi sociolog iz začetka 20. stoletja, Američan Robert E. Park, je v tem smislu javnost opredelil kot skupino ljudi, ki imajo o neki sporni zadevi različne poglede, vendar svoja nasprotja izražajo in razrešujejo skozi racionalno razpravo o dejstvih (Park, 1972). Vprašanje, ki se na tem mestu razpira, je vprašanje o možnostih za praktično delovanje. Je javnost kot skupina ljudi omejena zgolj na diskurzivno oblikovanje volje in komunikativno delovanje ali se nazadnje pretvori tudi v praktično delujočo skupino, ki lahko ne le presodi nastale okoliščine, pač pa jih dejavno spreminja? Ne Robert E. Park ne njegov učenec Herbert Blumer (1948) javnosti nista pripisala možnosti za učinkovito praktično delovanje (na področju političnega življenja), čeprav postaja obratno prepričanje vse bolj smiselno v sodobnih razmerah, četudi gre predvsem za *nedelovanje* (Peters, 1995; Zolo, 1992).

Skupni interes, ki posameznike poveže v javnost, je običajno usmerjen k (oziroma proti) delovanju političnih akterjev, še posebej oblasti, deloma tudi k (oziroma proti) interesom ekonomskih akterjev, kot denimo dokazuje tipičen primer okoljskih obremenitev in splošne pozornosti do možnih posledic. V tem kontek-

stu kritičnega soočanja in nasprotovanja je mogoče brati tudi genezo meščanske javnosti (Habermas, 1989), ki se je razvila z javnim in argumentiranim presojanjem delovanja fevdalnih moči. Toda kritičen odnos do predstavnikov politične moči ni nujno utemeljen na premisleku o možnostih političnega sodelovanja, pač pa pogosto tudi v možnostih političnega predstavnštva (Splichal, 1997, str. 31). Javnost na ta način ni le struktura družbenega nadzora in kritične presoje, temveč formacija, ki vnaša vsebino političnim (in tudi širšim, družbenim) procesom.

3 Vloga knjižnic pri oblikovanju javnosti

V vseh človeških družbah so bila stičišča komunikacijskih, informacijskih in tehnoloških procesov vselej tudi središča družbenega, kulturnega in političnega življenja (Hardt, 2000; Carey, 1989). Iz podobnega izhodišča, s katerim je spoznavna pozornost usmerjena predvsem na mesta dinamičnih sprememb in komunikacijskih procesov, izhaja tudi teoretska tradicija proučevanja javnosti, ki se pri iskanju izrecno opira tudi na zgodnje oblike knjižnic kot značilnih središč informacij in družabnega življenja. Kot ugotavljajo raziskovalci (gl. Habermas, 1989; Baker, 1992; Sennett, 1979), so bile možnosti za oblikovanje oziroma vzpostavitev javnosti kot specifičnega, politično produktivnega družbenega prostora in še posebej tudi javnosti kot značilne socialne kategorije po eni strani odvisne od obstoječih forumov učenega razpravljanja, presojanja argumentov, predstavljanja idej in drugih sorodnih komunikacijskih praks, po drugi strani pa tudi od strukturnih potencialov, ki so jih ti forumi imeli za preslikavo na širši družbeni kontekst, in s tem tudi v nelokalizirani, abstraktni družbeni prostor.

Kot je mogoče razbrati v Habermasovih analizah (1989) zgodovinske določenosti javnosti kot socialne kategorije in njenega vzpona v zahodnoevropski družbi poznega 17. in kasneje v 18. stoletju, so imeli odločilno vlogo v teh procesih družabni saloni, ki so svojo najbolj dovršeno obliko pridobili v razsvetljenski Franciji, čajnice in kavarne, v nemškem prostoru tudi krožki oz. interesna društva, znane kot »*Tischgesellschaften*«, in nenazadnje čitalnice kot zgodnje oblike javnih knjižnic. V teh kulturnih, javnih in dostopnih forumih je pogovor večinoma tekkel o literarnih ali drugih umetniških temah, s čimer je sooblikoval estetski okus in posledično tudi zamejeval smernice kulturnega ustvarjanja. »Posamezniki, ki so se kot zasebniki zbirali v publiko, so tudi kritično in javno presojali, kar so prebrali, s čimer so prispevali k procesu razsvetljevanja, ki so ga skupaj zastopali. (...) /V tem času/ je bila ustanovljena tudi prva javna knjižnica; razcvetali so se knjižni klubi, bralni krožki, naročniške knjižnice« (Habermas, 1989, str. 51). Množični medij, ki je poleg leposlovnega čtiva povezoval te razpršene otoke

kulturnega razpravljanja, je bil v tem najzgodnejšem obdobju tisk, zaradi česar so obravnavana vprašanja vse pogosteje zadevala inherentno politične teme.

Srednjeevropskemu kulturnemu in političnemu prostoru, iz katerega je mogoče neposredno črpati tudi slovenske izkušnje, je natančno v istem smislu pomemben pečat vtisnilo nekoliko kasnejše obdobje, ki so ga sprožila prevratniška trenja ter prvi resnejši (fizični) spopad velikih družbenih ideologij, namreč konzervativizma in liberalizma, ki ga zgodovina označuje z imenom pomlad narodov (Moritsch in Bahovec, 1999). To pomembno zgodovinsko obdobje ni prineslo le političnega »rojstva« slovenskega naroda in kasnejšega kulturnega preroda, temveč je tudi temeljito spremenilo tudi pojmovanje javnosti kot konstitutivnega družbenega področja (več o tem glej: Pinter, 2001). Prelomne spremembe za področje javnega so bile tesno prepletene z omejitvami objavljanja mnenj oziroma svobodnega razpravljanja o idejah. Kot je vestno zapisal tvorni sooblikovalec in kronist tega obdobja, Janez Bleiweis, je bila sprememba izjemna. »Pred tistim letom [1848], pa je bilo življenje dokaj drugačno. Bilo je prepovedano mnogo reči... Bravec je ravno tako s čitanjem imel pravi križ; prežali so zopet drugi možje na prepovedane knjige, kakor mejni stražniki na prepovedan tobak, in polovili so toliko njim zopernih idej, da jih je v deželo prišlo kaj malo... Koliko nedolžnih idej pa se jim je zdelo tudi škodljivih« (Bleiweis, 1865, str. 10). Eden od lokusov družbenih trenj so bile zato tudi knjižnice in druga zbirališča aktualnih informacij. Neredko je bilo mogoče večje politične premike in dejanja opisati na način, kot ga srečamo v odzivu Dunajčanov na francoske zahteve po večanju obsega osebnih pravic in svoboščin pozimi leta 1848. »Navdušenje je bilo nepopisno. Po kavarnah in gostilnah so, stoječ na mizah in stoli, čitali na glas časopisne članke, kar je bilo dotlej nezaslišano. Izobraženi in premožnejši so ves dan politizirali, čeprav še zelo zmerno. Želje, ki so že dolgo tlele v srcih posameznikov, so prišle na dan; bile so naravno še zelo nejasne – eden je hotel to drugi drugo. Enotni so si bili v tem, da mora postati drugače. Povsod so kritizirali vlado, zlasti Metternicha in nadvojvodo Ludvika.« (Britovšek, 1970, str. 19) V srednjeevropskem prostoru je prav idejno vrenje, potegovanje za uveljavitev idej in posledični preporod etnij, ki so bile dotlej večinoma vključene v absolutistični habsburški imperij, botrovalo pri vzniku (nacionalnih) javnosti kot kompleksnih socialnih kategorij ter razširitvi področja javnega, v katerem se je odvijalo politično in tudi družabno življenje.

Na Slovenskem so se lahko tako živahne in tvorne družbene razmere povsem uveljavile šele po dokončnem zlomu absolutizma, in sicer v šestdesetih letih 19. stoletja, ko so se začele z eksponentialno hitrostjo pojavljati čitalnice in društva. Te zanimive oblike javnega življenja so bile ustrojene glede na želje svojih članov po znanju in izražanju; tako niso bile namenjene samo prebiranju časopisov in pogovorom o prebranem, temveč so organizirale tudi recitale, pevske nastope, predavanja, meddruštvene izmenjave itd. (Marušič, 1968; Oblak, 1905; Prijatelj, 1956; Vošnjak, 1982; Tuma, 1997). Čitalnice niso bile omejene le na

mestno okolje, pač pa so se še celo pogosteje pojavljale na podeželju. Z vidika teorij javnosti so čitalnice predstavljale izjemen primer interaktivnega, dialoškega in enakopravnega komuniciranja, saj so vključevale tako izobražene kot neuke, moške in ženske, tiste z veseljem do branja, kot one, ki so radi predvsem peli. Čitalnice niso institucionalizirale ene same oblike delovanja, kot se je zgodilo s saloni in kavarnami po Nemčiji, Franciji in Angliji, temveč so spodbujale različnost interesov in praks. V organizacijskem smislu so bile zato popolnoma odvisne od večjega števila posameznikov, zaradi česar bi jih lahko obravnavali kot zgledne primere javnosti.

Našteti zgodovinski primeri so zgovorni v smislu neposredne vzročne zveze med informacijskimi središči, bodisi družabnimi saloni bodisi knjižnicami, in vznikom ter kasnejšim razcvetom moderne javnosti. Kot socialna kategorija je javnost v prvi fazi nujno potrebovala takšna fizično omejena mesta, skozi katera se je lahko prepoznala in se opredelila kot avtonomen družbeni akter. Brez obstoječih stičnih točk družabnega življenja, bi proces vzpostavljanja javnosti (v evropskih družbah) zagotovo tekel povsem drugače. V vseh pogledih so prostori, v katerih se je razvijala kritična in rezonirajoča javnost, predstavljali *predvsem* središča informacij, informacij v obliki pobud, izkušenj, interesov in želja. Podobno kot so bili družabni saloni vir pomembnih informacij npr. o modi, prehrani, družinskih biografijah, so bile kavarne ključen vir spoznavanja razmer na področju ekonomskih odnosov, zlasti na trgu dobrin, storitev, delovne sile; na funkcionalno povsem enak način so bile knjižnice, čitalnice ali druga podobna informacijska središča zbirališča informacij o aktualnih dogodkih v politiki ali znanosti. Naj je torej šlo za družabne kroge, ki so obstajali zaradi kramljanja o aktualnem leposlovju in skupaj z njim, ali za politično in akademsko podkovana omizja, prostor izražanja mnenj v javnosti oziroma pred kritično mislečimi sogovorniki se je v vseh teh primerih vzpostavljala tudi kot izjemna možnost družbenega samouresničevanja in izpopolnjevanja.

S pomočjo informacijskih središč je javnost prepoznavala *možnosti* za kritično razpravo in presojanje aktualnih družbenih pojavov. Če so prostorsko oprijemljiva zbirališča posameznikov v prvi fazi pomenila pregled nad obstoječimi mehanizmi in viri družbenega delovanja, je kasneje institucionalizacija delovanja javnosti presegla lastno generično potrebo po fizični prisotnosti njenih članov in na ta način javni govor prenesla iz pogovornega okvira na raven javne polemike, razprave. Tako si ni težko predstavljati, kako je delovanje javnosti preraslo okvire družabnih srečanj in hkrati abstrahiralo vire ključnih informacij. S procesom institucionalizacije javnosti so najprej odpadli družabni saloni, zatem vsem dostopna društva in omizja, kajti za potrebe njenega delovanja so informacije in viri novic odtehtali funkcionalnost medosebnega druženja. V tem smislu velja preveriti vprašanje, *na kakšen način informacijska središča v sodobni družbi prispevajo k obliki in delovanju javnosti?*

4 Knjižnica kot organ javnosti

Sodobne analize javnega življenja večinoma niso pretirano optimistične glede možnosti za delovanje homogene, angažirane, kritične javnosti. Javnost kot socialna kategorija naj bi bila družbena oblika moderne dobe, medtem ko so kompleksni družbeni procesi, ki so značilni za postmoderne družbe, kot denimo fragmentacija izkustev, decentralizacija subjekta in informatizacija odločanja (Dahlberg, 2001), narekovali krhanje večjih socialnih kategorij. Kot poudarjajo tovrstne kritike, se predvsem zaradi učinkovanja množičnih medijev in njihovega prednostnega obravnavanja podob pred vsebino, področje javnega trivializira in spektakularizira (Zolo, 1992). James Carey meni, da je področje javnega »evakuirano«, izpraznila pa ga je po njegovem mnenju odsotnost ustvarjalnega in vključujočega javnega diskurza (Carey, 1995). Zdi se tudi, da so številne oblike množičnosti in osebne oportunitizma privedle do družbe, kjer prevladujejo »javna nevednost«, apatičnost, vodljivost in nerefektirane izbire (Friedman, 1998). Ali kot trdi slovita Habermasova teza: javnost se je v sodobni družbi »refeudalizirala«, obenem pa se je z razmahom množičnega komuniciranja razmahnila »nekritična« publiciteta, ki zdaj predstavlja osrednje obeležje javne sfere (Habermas, 1989).

Za javnost kot socialno kategorijo v pretežni meri še vedno velja ocena, ki je bila izrečena v začetku prejšnjega stoletja (Dewey, 1999), namreč, da je ni mogoče prav dobro videti, ker prestaja svoj družbeni mrk. Ali drugače, na prizorišču političnega ali drugega družbenega dogajanja javnost kot angažiran, racionalno usmerjen in dobro informiran kolektivni akter ne obstaja ali vsaj ni trajno prisoten. Javno življenje tvori in oblikuje vedno večja množica vse bolj razpršenih skupin, osamljenih posameznikov v podobah javnih intelektualcev, toda njegova najbolj prepoznavna sestavina je naraščajoča množica pasivnih udeležencev. S tako imenovano narkotično disfunkcijo je mogoče pojasniti izjemen razkorak med potrošnjo vsebin, ki jih proizvede javno življenje in pripravljenostjo za aktivno sodelovanje v njem (gl. Zolo, 1992).

V teoretskem smislu so se na podlagi kritičnih ocen o javnem življenju v sodobnih družbah razvile tri različne smeri pri iskanju možnosti za obuditev javnosti. Eden od načinov je iskanje resursov, ki so inherentni obstoječim družbenim konstelacijam, še posebej medosebnih komunikacijskih potencialov oz. možnosti za posvetovalno in dialoško sprejemanje odločitev, ki je svoj vrhunec doseglo v modelu deliberativne demokracije (Bohman, 1998; Elster, 1998; Fishkin, 1996). Ideja tega modela je poiskati skupno izhodišče za razreševanje konfliktov in različnih interesov v pluralistični družbi, in sicer s pomočjo postopkov, ki spodbujajo racionalno in moralno presojanje skupnih zadev, pri čemer izhaja iz predpostavk o avtonomnem državljanu in dejavni rabi javnega razuma. Kritična točka in sporni del tega modela pa je dejstvo, da zahteva sorazmerno visoko raven

komunikacijske kompetence in poznavanja spornih zadev. Druga pogosta pot, ki jo uberejo teoretske razprave pri iskanju možnosti za obujanje javnosti, je vezana na kritiko prevladujočih vzorcev množičnega komuniciranja in njihovo prenovo (Sparks in Dahlgren, 1991; Mayhew, 1997; Coleman, 1998). Bistvo raziskovanja te vrste je v odkrivanju in razreševanju razkoraka med idealiziranimi predstavami o delovanju medijev kot kritičnih družbenih akterjev, ki nadzorujejo delovanje oblasti oz. formalne politike, ter med tabloidizacijo in profanizacijo medijskih vsebin, kjer je poudarek namenjen razvedrilu in zabavi in ne treznemu presojanju aktualnih vprašanj (3). Povsem drugače je zastavljen tretji korpus literature, ki išče možnosti za oživitev javnega področja, in sicer odkriva idejne in pojavnostne potencialne v preteklih izkušnjah in refleksijah, pri čemer so osnovne zgodovinske izkušnje, na katere se opirajo zelo raznovrstne, od antične demokracije, do razsvetljenskih idej (Arendt, 1994; Carey, 1989; Habermas, 1989; Hönneth, 1998). Vsem pristopom je skupno, da izhod iz krize javnega življenja iščejo z opiranjem na vire informacij v sodobni družbi. Toda informacije niso dovolj, potrebno jih je opremiti še z nekim interesom, sicer služijo le same sebi.

Javnost je po definiciji družbena kategorija, ki se vzpostavlja z interesom zasebnih državljanov za skupne, javne zadeve. Kot razmišlja Dewey, je javnost neka celota, vendar ta skupnost ni le celota »združujočih vezi, ki ljudi na različne načine držijo skupaj«, temveč se njena celovitost in homogenost vzpostavlja z elementi lastnega konstitutivnega načela (Dewey, 1999, str. 20). Konstitutivno načelo si javnost, po mnenju Johna Deweyja, oblikuje vsakokrat sproti, glede na nove okoliščine. Te nove okoliščine so seveda različne problemske situacije, ki se razvijejo v razmerah sprotih spornih tem in polemik. Prvi pogoj za vzpostavljanje javnosti je v tem smislu prepoznanje trajnih, obsežnih in resnih posledic skupnega delovanja. Ko namreč ljudje ugotovijo, da jih posledice določenih dejanj tako ali drugače zadevajo, se med njimi poraja skupni interes za njihovo nadzorovanje in obvladovanje, prizadevanje, da bi jih prismojili v svoj prid. Skupni interes, interes za obvladovanje posledic, je torej organizacijsko načelo javnosti. *»Javnost tvorijo vsi tisti, ki jih posredne posledice transakcij toliko zadevajo, da se zdi sistematična skrb nad temi posledicami nujno potrebna.«* (Dewey, 1999, str. 9)

Javnost sama seveda ne more skrbeti za posledice družbenega delovanja, za to so se v sodobnih demokracijah razvili mehanizmi, kot so parlament, množični mediji, sodišča, volitve in izvoljeni predstavniki oblasti, katerih delovanje je javno in s tem pod neposrednim nadzorom javnosti. *»Javnost se organizira in uresniči prek predstavnikov, ki kot varuhi običajev, zakonodajalci, izvrševalci, sodniki in drugi skrbijo za njene posebne interese, in sicer s pomočjo metod, ki naj bi uravnale skupne dejavnosti posameznikov in skupin.«* (Dewey, 1999, str. 18) Predstavniki, ki omogočajo uresničevanje interesa, kakor ga prepozna in izrazi javnost, pa naj bodo ti predstavniki institucionalni, individualni, konkretni ali splošni, so, kot jih imenujejo teorije, »organi javnosti« (Splichal, 1997).

Teorija javnosti tega izrecno ne opredeljuje, vendar bi knjižnice – še posebej splošne knjižnice – brez posebnih zadržkov lahko obravnavali kot »organ javnosti«. V dveh pomembnih vidikih so namreč knjižnice povsem neposredno povezane z delovanjem javnosti, in sicer lahko v odnosu do vzpostavljanja javnosti opravljajo *spoznavno funkcijo* ali v odnosu do delovanja javnosti *artikulacijsko funkcijo*. Ker je javno življenje po eni strani nasičeno s sprotnimi problemi, po drugi strani pa je lačno trajne pozornosti do kompleksnejših vsebin, je zaželeno, da knjižnica – podobno kot vsak drugi organ javnosti – hkrati opravlja obe, kajti preplet obeh funkcij omogoča tvorno vključevanje javnosti in hkrati tudi njeno neprekinjeno prisotnost v javnem življenju.

- (1) Spoznavna funkcija opisuje stopnjo javne pozornosti, s pomočjo katere v javnosti dozori spoznanje o tem, da velja čemu pripisati poseben pomen, ker se v tem ali onem vidiku dotika skupnega interesa. Ugotavljanje posledic je pogosto zapleten proces, ki ga ni mogoče opraviti brez sistematičnega družbenega proučevanja, vir potrebnega znanja in informacij pa so informacijska središča, še posebej seveda knjižnice. Ko torej govorimo o poslanstvu knjižnic kot institucij, ki služijo javnosti, velja to poslanstvo razumeti v smislu opore pri iskanju in spoznavanju skupnega interesa.
- (2) Artikulacijska funkcija opisuje proces izražanja javnega interesa, s pomočjo katere javnost uveljavlja svoje zahteve in predstave. Ta funkcija je sicer pretežna domena sredstev množičnega komuniciranja, zlasti tiska in elektronskih medijev, vendar vloga drugih informacijskih središč, zlasti knjižnic, pri tem ni zanemarljiva. Skupaj z izražanjem javnega interesa je namreč potrebno zagotoviti tudi celovit pregled nad vsemi viri izražanja samega. Javne razprave se ni mogoče udeležiti aktivno, ne da bi poznali dotlej predstavljene argumente. Od tistega, ki sproži neko sporno vprašanje, se pričakuje najmanj to, da bo sledil odgovorom nanje. Knjižnice s svojo izjemno sposobnostjo hranjenja in katalogiziranja objavljenega gradiva bistveno prispevajo k pretočnosti javnih razprav².

Bistveno razliko, ki opredeljuje knjižnice v odnosu do drugih organov javnosti, še posebej v odnosu do množičnih medijev, je mogoče predstaviti z razlikovanjem med mehanizmom »na poteg« in »na potisk« (angleško: *pull and push*). Medtem ko množični mediji, parlament ali politične stranke *potiskajo* svoje prednostne teme in mnenja v področje javnosti, jih je treba iz knjižnic šele *potegniti*. Za razliko od drugih organov javnosti, ki si prizadevajo zapolniti področje njene pozornosti, knjižnice to področje že po naravi svojih storitev v celoti zapolnjujejo; pomene in posledic je potrebno iz njih le znati črpati. Če je eden od stranskih učinkov pretirane aktivnosti organov javnosti, ki delujejo »na potisk«, pasiviza-

2 V tem kontekstu velja razmišljati tudi o shranjevanju in obdelovanju drugih vrst gradiva (v katerem se odvija javni diskurz), denimo arhiviranje televizijskih in radijskih programov, ipd.

cija javnosti same, ki se denimo kaže že pri referendumskem ali volilnem sodelovanju, je osrednja posledica delovanja knjižnic aktivizacija refleksivnih potencialov javnosti.

Če torej na knjižnice gledamo z vidika njihove vloge v delovanju javnosti, se izkaže, da odnos ni enosmeren, marveč je vzajemen. *Podobno kot knjižnice potrebujejo javnost, čim bolj dejavno, raziskujočo in zgovorno javnost, enako tudi javnost potrebuje čim bolj urejeno, dostopno, organizirano in poučno knjižnico.* Knjižnice torej pomembno sooblikujejo strukturo obstoječe javnosti in niso dragocene le v zgodovinskem smislu, kot arhetipski primeri prostorsko opredeljivih forumov, ki so združevali zasebnike in jih spreminjali v rezonirajoče družbene skupine. Sodobne knjižnice lahko prav tako tvorno prispevajo k delovanju javnosti v sodobnem družbenem kontekstu in obilno prispevajo tudi k njenemu obujanju.

5 Koliko javnosti?

Intenzivna vzajemna povezanost med javnostjo in knjižnicami utegne oblikovati legitimno, vendar po mojem mnenju zmotno interpretacijo, da se z vidika knjižnice kot družbene institucije ni smiselno potruditi za javnost kot celoto, pač pa le za njene posamezne in predvsem manjše dele. V literaturi lahko pogosto srečamo izraz »ciljne javnosti« ali »ciljne skupine«, pri čemer so mišljeni intereso, vedenjsko ali demografsko sorodni segmenti širše populacije, kot recimo študenti, upokojenci, podjetniki, nezaposleni itd. Skrita predpostavka takšne zastavitve je, da je potrebno definirati in izkoristiti že obstoječe skupine posameznikov, po možnosti čim bolj tesno povezane in prepletene (zaradi homogenizacije storitev), da bi bilo mogoče bolj preprosto naravnati poslovne strategije.

Argument, ki govori v prid fragmentiranemu pristopu k javnosti, in torej v prid predstavi o večih javnostih, lahko izhaja iz preprostega dejstva, da družba ni nikoli sestavljena iz enakih, četudi enakopravnih posameznikov. Nekateri so bolj dejavni v javnem življenju, nekateri manj; nekaterim je branje v veselje, drugi se knjigam izogibajo; nekateri aktivno sledijo aktualnim dogodkom, drugim niso pomembni, in še bi bilo mogoče naštevati razlike, ki neposredno zadevajo javnost. Znano je seveda, da se le manjši odstotek državljanov aktivno vključuje v politično življenje (de Sola Pool, 1983; Splichal, 1997) in prav tako je mogoče o generični fragmentiranosti javnosti sklepati denimo iz usihajočih stopenj volilne udeležbe. Če je torej javnost smiselno diferencirati glede na njene različne segmente, je smiselno tudi pristop k porabnikom storitev prilagoditi temu dejstvu. Odnos, ki ga narekuje takšno razmišljanje, se pogosto operacionalizira v

popularni frazi »odnosi z javnostmi«, kjer javnosti nastopajo v množini, čeprav gre dejansko za konkretne kliente, ne pa za abstraktno družbeno kategorijo.

Toda takšno razmišljanje je zmotno in morda lahko prinaša rezultate le v krajšem časovnem obdobju. Za knjižnice je pomembno, da si prizadevajo pomagati k prepoznavanju interesov; javnost lahko s pomočjo knjižnice šele odkrije, čemu je potrebno nameniti pozornost ali kaj je potrebno storiti. Iskanje specifičnih ciljnih javnosti je v ostrem nasprotju s spoznavno funkcijo knjižnic (deloma je treba tu napraviti izjemo, ko gre za posebne, specializirane knjižnice, pa še tu ne v celoti).

Dejstvo, da smo ljudje med seboj različni, ne upravičuje strategije, ki bi sistematično dajala prednost samo nekaterim, kajti (splošna) knjižnica je institucija javnega značaja, kar je mogoče povsem preprosto izraziti z ugotovitvijo, da lahko vsi pridobimo, če zagotavlja kvalitetne možnosti za dostop, uporabo in iskanje informacij. Preprosta ponazoritev: če bi se želeli v neki (splošni) knjižnici, kjer so po izsledkih zadnjih analiz najpogostejši obiskovalci podjetniki, usmeriti le na ekonomsko literaturo, namenoma pa bi pozabili denimo na ekološke teme, problematiko onesnaževanja in varovanja okolja, bi s tem posledično izgubljali tudi sami podjetniki. Kot uporabniki knjižnice bi namreč imeli pristransko podobo o aktualnih vprašanjih in se morda ne bi znali pozanimati o širših učinkih svoje dejavnosti. Dolgoročno je zato za (splošne) knjižnice plodno, da ohranjajo kar najbolj celovito povezavo z javnostjo kot celovito, čeprav razpršeno družbeno kategorijo. Če se – sklepajmo po analogiji – tržna podjetja usmerjajo k najbolj profitnim nišam, k najbolj donosnim strankam, si (splošna) knjižnica po naravi svojega poslanstva tega ne more privoščiti. Njena strategija je v dolgoročnem smislu zgrešena, če svojo uspešnost pogojuje s fleksibilnim in sprotnim prilaganjem različnim »ciljnimi javnostim«, čeprav to ne pomeni, da je treba povsem pozabiti na uravnoteženo preskrbo in segmentirano ponudbo gradiva. Tehnična ovira, ki sicer ni najpomembnejša, je pa neprijetna, je zagotovo najprej narava gradiva, ki ga ni mogoče preprosto odstraniti ali zamenjati, kot lahko v tovarni stroje za stare izdelke nadomestijo z novimi. Še pomembnejša ovira pa je javnost sama. Le če lahko (splošna) knjižnica zagotavlja pravo mero splošnosti dostopnih informacij, bo prepoznana kot organ javnosti. V sistemskem smislu je treba zato zagotavljati čim bolj uravnoteženo ponudbo dostopnega gradiva in omogočati javnosti, da na podlagi celovite slike o stanju tudi s pomočjo knjižnic prepozna svoj, namreč javni interes.

Če je izhodiščno vprašanje, ki lahko razjasni dilemo o odnosu med knjižnicami in javnostjo, vprašanje o tem, kakšno knjižnico javnost pričakuje, je odgovor preprost: takšno, ki ji omogoča, da se (1) čim bolje razvije in prepozna svoj interes, da (2) s pomočjo knjižnic vzpostavi kar najbolj visoko raven lastne aktivnosti, ter (3) da postane čim bolj povezana in homogena.

Citirani viri

1. Arendt, Hannah (1996). *Vita activa*. Ljubljana: KRT.
2. Baker, Michael Keith (1992). Defining the Public Sphere in Eighteenth Century France: Variations on a Theme by Habermas. V Calhoun, Craig (ur.), *Habermas and the Public Sphere* (str. 181-211). Cambridge: The MIT Press.
3. Bleiweis, Janez (1865). Spomini na leto 1848. *Kmečke in rokodelske novice*, str. 10.
4. Blumer, Herbert (1948). The Mass, the Public, and Public Opinion: Collective Behavior. V McClung Lee, A. (ur.), *New Outline of the Principles of Sociology*. New York: Barnes and Noble.
5. Bohman, John (1996). *Public deliberation*. Cambridge: MIT Press.
6. Britovšek, Marjan (1970). *Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji*. Maribor: Obzorja.
7. Capella, Joseph N., & Jamieson, Kathleen (1999). *The spiral of cynicism*. New Haven: Yale University Press.
8. Carey, James (1989). *Communication as culture*. Boston: Unwin Hyman.
9. Carey, James (1995). The press public opinion and public judgment. V Glasser, T. in Salmon, C. (ur.), *Public opinion and communication of consent*. New York: Guilford.
10. Coleman, Stephen (1997). *Stilled tongues: From soapbox to soundbite*. London: Porcupine Press.
11. Dahlberg, Lincoln (2001). The Habermasian public sphere encounters cyber-reality, *Javnost/The Public*, 8 (3), str. 83-96.
12. Pool, Ithiel de Sola (1983). *Technologies of Freedom*. Cambridge: Belknap Press.
13. Dewey, John (1999). *Javnost in njeni problemi*. Ljubljana: FDV.
14. Elster, John, ur. (1998). *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University.
15. Fishkin, James (1996). *The Voice of the People*. New Haven: Yale University Press.
16. Friedman, Jeffrey (1998). Public ignorance and democratic theory. *Critical review*, 12 (4), 397-412.
17. Habermas, Jürgen (1989). *The Structural Transformations of the Public Sphere*. Cambridge: Polity.
18. Habermas, Jürgen (1996). *Between Facts and Norms*. Cambridge: Polity.
19. Hardt, Hanno (2000). *Interactions*. Lanham: Rowman and Littlefield.

20. Hönneth, Axel (1998). Democracy as reflexive cooperation. *Political theory*, 36 (6), 411-428.
21. Luthar, Breda (1998). *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: ZPS.
22. Marušič, Branko (1968). Čitalniško gibanje na Primorskem in nastanek narodne čitalnice v Rihemberku. V Marušič, B. (ur.), *Ob stoletnici rihemberške čitalnice* (str. 6-31). Branik: KD Brnik.
23. Matteucci, Nicola (1997). *Novoveška država: izrazoslovje in pota*. Ljubljana: FDV.
24. Mayhew, Leon H. (1997). *The new public*. Oxford: Oxford University Press.
25. Moritsch, Andreas, & Bahovec, Tina, ur. 1999. *Pomlad narodov*. Celovec: Mohorjeva založba.
26. Oblak, France (1905). *Doktor Karol Lavrič in njegova doba*. Gorica: Soča.
27. Park, Robert E. (1972). *The Crowd and the Public*. Chicago: University of Chicago Press.
28. Peters, John Durham (1995). Historical tensions in the concept of public opinion. V Glasser, T. in Salmon, C. (ur.), *Public opinion and communication of consent* (str. 17-31). New York: Guilford.
29. Pinter, Andrej (2001). Spektakel, spodobnost in slava v prvi polovici 19. stoletja na Slovenskem. V *Vatovčev zbornik, Javnost-The public*, 8 (suplement), str. 33-38.
30. Prijatelj, Ivan (1956). *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina. 1848-1895*. Ljubljana: DZS.
31. Prunk, Janko (1987). *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000.
32. Ross, Edvard (2001). Javno mnenje kot družbeni nadzor. V Splichal, S. (ur.), *Komunikološka hrestomatija*, 1. Ljubljana: FDV.
33. Rousseau, Jean-Jacques (2001). *Družbena pogodba*. Ljubljana: KRT.
34. Sennett, Richard (1977). *The fall of public man*. New York: Alfred Knopf.
35. Shamir, Jacob, & Shamir, Michal (2000). *Anatomy of public opinion*. Chicago: Chicago University Press.
36. Sparks, Colin, & Dahlgren, Peter, ur. (1991). *Communication and citizenship*. London: Sage.
37. Splichal, Slavko (1997). *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.
38. Tarde, Gabriel (2001). »Zločini množic.« V Splichal, S. (ur.), *Komunikološka hrestomatija*, 1. Ljubljana: FDV.
39. Tönnies, Ferdinand (1997). *Kritika javnega mnenja*. Ljubljana: FDV.
40. Tuma, Henrik (1997). *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma.

41. Vošnjak, Josip (1982). *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
42. Wilson, Francis G. (1975). *A theory of public opinion*. Westport: Greenwood Press.
43. Zolo, Danilo (1992). *Democracy and complexity. A realist approach*. University Park: Pennsylvania University Press.

Andrej Pinter je zaposlen kot asistent na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani
Naslov: Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
Elektronski naslov: andrej.pinter@guest.arnes.si